

---

## Magányos kultúra – magányos pénz

---

Egy percig sem szeretném rejtteni, hogy a fenti cím ötlete David Riesman „A Magányos tömeg” című munkájától származik. Mert mi is a magány? Olyan állapot, amikor a létező úgy válik el a háttérétől, hogy közben a kontextus része marad. Az ilyen elválás magában hordja a visszatérés kényszerét – ez a magányérzet – és lehetőségét. Például magányos az a gyermek, aki idő előtt szakadt el édesanyjától. A magány megoldható probléma. Ami pedig a kultúra és a pénz „magányát” illeti, mindössze arról van szó, hogy a kultúrának nincs pénze és a pénznek nincs kultúrája.

(A szerző mottója)

*(Bevezetés)* Valami baj van a kultúrával. Európában a kultúrát a közfelfogás a szabadidős tevékenységek közé sorolja. Sőt, luxusnak, fogyasztásnak, élvezetnek, szórakozásnak, kikapcsolódásnak, unaloműzésnek, szakmának, piaci árunak stb. tekinti. Alig vannak olyanok, akik létfontosságú és kemény munkának minősítik. Máig sem tudom, honnan erednek ezek a redukcionista hiedelmek, hacsak nem onnan, hogy a pihenőnapot az első kultúrák a legszorosabban összekötötték a kultúrateremtő vallási kultusszal (érdekes tény, de nem kuriózum, hogy az oroszok a vasárnapot a „föltámadás” szóval nevezték el). A kultúra napjainkra amolyan élvezetes jószágga lett, amit nem engedhet meg magának mindenki.

Ez a felfogás tükröződik a kultúra támogatásában. Beleértve a finanszírozását is. A modernitás előtti társadalmakban e szemlélet úgy érvényesült, hogy a kultúrát a szabadidővel rendelkező és nem a munkából élő rétegek sajátították ki. A nagy francia forradalom előtt az európai társadalmakra úgy tekintettek, mint amelyekben voltak élvezők és dolgozók. A kultúra szembekerült a munkával. Ezt a felosztást megörökölte a modernitás is. A kultúra ma éppen olyan alternatívája a munkának, mint a dologidőnek. Vagy szabadidő és kultúra, vagy munka és rabság. *Érdeemes leszögezni már a dolgozatunk elején, hogy minden, amit csinálunk kultúra. Így igen nagy bajba kerül az, aki például a kultúra-gazdaságtant definiálni szeretné. Szigorúan véve a kultúra-gazdaságtan és a közgazdaságtudomány mind logikai, mind empirikus terjedelmében egybeesik. Ez lehet fölháborító megállapítás, de alig vitatható. Illetve, ahol a kultúra-gazdaságtanon az általános gazdaságtudományok egy fejezetét értik, ott óhatatlanul egy leszűkített kultúra-fogalommal dolgoznak.*

A fentiek egyelőre csak durva leegyszerűsítések. De mielőtt tovább haladnánk, említést érdemel, hogy ezt az elterjedt redukcionista álláspontot – illetve annak egy gyenge változatát – adta közre a néhai Scitovsky Tibor is, a magyar származású USA-beli közgazdász „Az örömtelen gazdaság” című világhírű könyvében. Mégis ez a mű a múlt század végén a világ első száz legolvasottabb könyve között szerepelt (Scitovsky 1976).

A szerző mondanivalója nagyon röviden az alább következő állításokban foglalható össze. A kultúra mindössze csak egy unaloműző foglalatosság. Semmi köze a termeléshez. Mindazonáltal érdemes és tanácsos foglalkozni vele, mert színesíti az életet és megóv az unalomtól. Megdöbbentő ebben a teóriában az, hogy művelt alkotója – Scitovsky minden tekintetben a kultúremberek közé tartozott – tökéletesen tisztában volt az értékes

népművészet létezésével. A népművészetet viszont nemcsak a meleg, otthonos „Székely fonóban” űzik, hanem a piacra is kiviszik, ahol becses áruként kel el. Mármost akkor a kézi fonó-szövő háziasszony vagy a fonó-szövő mester nem alkotó művész, ámde a vevő már igen? A kérdés is abszurd.

Maradjunk még egy pillanatra a bennünket is nagyon érdeklő népművészetnél! A földműves nehéz életét a változó évszakok és a falusi közösség határozták meg. A parasztember többet alkotott és műélt a paraszti életben viszonylagos pihenést biztosító télen és csoportosan, mint a munkával agyonterhelt nyáron és magányosan. Közhely, hogy a pihenés mindig a fárasztó munka alternatívája. Akinek sokat kell állnia kimerítő munkája alatt, az vagy ülve, vagy fekvve pihen, aki ellenben sokat kényszerül ülni a munkahelyén, az a dinamikus mozgásban piheni ki magát. Aki rendszeresen az anyaggal dolgozik, az elvont gondolatok révén szabadítja föl magát a mentális és a társadalmi sztereotípiák rabsága alól. De hogyan jöttek létre az embert maga alá gyűrő mentális, társadalmi és majdan technikai sztereotípiák? Erre a kérdésre az alábbiakban különös figyelmet kell fordítanunk. Annál is inkább, mert itt bukkanunk rá ismételt az európai fejlődés fönt említett figyelemreméltó kettősségére.

(*A modern munka születése*) Lewis Mumford alapvető technikatörténeti művében mesterialien megvilágítja a munka történelmi gyökereit és születését. Szerinte a munka és a gép ikertestvérek. Ez már az ókori rabszolgára is igaz. Gondoljunk csak az antik hajókon evező szerencsétlenekre. Ami pedig a feudalizmust illeti, azokban az időkben mind a premodern munkát, mint a premodern gépeket a kolostorokban meghonosított mechanikus óraszerkezetek segítették létre akkor, amikor már nem bizonyultak elegendőnek az időjárás viszontagságainak kiszolgáltatott víz- és napórák. Mind a gép, mind a munka eredetileg ritmikus, idő- és térintervallumokhoz kötött mozgásokból áll. Fejlődésükben először az ember közelítette a gépet, majd a gép közelítette az embert (Mumford 1934). „A római gályákon üléseikhez láncoltan dolgozó rabszolgák, akik egy meghatározott limitált mechanikus mozdulaton kívül minden más mozdulatra képtelenek voltak, vagy a macedón falanx rendje, felvonulása és támadásmódja mind gépies jelenségek. [...] Ezen emberek mind isten teremtette gépeknek tekintették a testüket. De zajlott az ellenkező folyamat is: az emberi készségek mechanizálása, amely a mechanikus gépi utánpótlás útját készítette elő.” (Mumford, *ibid.* 41. o.)

A gépi civilizáció rohamos fejlődése ellenben egy hosszú időszakra megpecsételte a kultúra és a munka alternatív viszonyát annyiban, amennyiben az ikrek már nem csak elváltak egymástól, hanem egymás ellentéteivé, helyenként ádáz ellenségeivé váltak. Ez lett a gépi civilizációban élre tört, művelt Nyugat először diadalmát, utóbb a ma már bejósolható katasztrófáját előre vetítő fejlemény. *Mind a kultúra, mind a munka fogalma beszűkült.* Ennek következtében a kultúremler és a robotoló ember élesen szembekerültek egymással. *Két kollektív magány született: az uralkodó körök és a dolgozó rétegek kölcsönösen magukra maradtak.* A köztük kibontakozott ádáz küzdelem előszörre még fölemelte, de utána már letaszította kontinensünket.

A csúcs- és a fordulópontot az első világháború eseményei jelentették. Igaz, hogy az Újvilág megkísérelte a munka fogalmának és gyakorlatának kiterjesztését arra, amit reduktív értelemben kultúrának neveztek. (Lásd Thomas Mann, Lion Feughtwanger és Jack London időben szigorúan beosztott munkamódszerét!) Másoldalt pedig manapság a szűken értelmezett kultúra – jogosan – ismét a szűken értelmezett munka fölérendelt fogalmává kezdi fölküzdeni magát. Ennek ékes indikátora az a remek tanulmány, amelyet a rigai „International Centre for Science of Creatology” – melynek a tiszteletbeli

elnöke vagyok – küldött el nekem 2013 nyarán lektorálásra, de amelynek a Centre nem árulta el személyemnek – mint lektornak – a szerző nevét. A tanulmány és a rigai központ megérdemlik, hogy a címüket e helyen közreadjam. A tanulmány – egyelőre kézirat – címe: „The Gamification: Applications and Developments for Creativity and Education”. A Centre igazgatójának e-mail címe, ahol ez a tanulmány 2014-ben angol nyelven már megrendelhető lesz: Rita Bebre <rita.bebre@rpiva.lv>.

*(A nemzet mint archetípus – és a nyelv mint program)* Azonban ez a grandiózus kísérlet egyelőre nem sikerült. A munka és a kultúra fogalmi változatlanul tovább szűkülnek, növekszik a közöttük tátongó terjedelmes senki földje. Ennek jól érzékelhető káros következménye az elképesztő munkanélküliség és a rettenetes nyomor. Napjainkban nagyon sok szó esik a létezett kommunizmusok és szocializmusok kannibalizmusáról. Ám hovatovább napirendre kerülnek nem ingyen kapott rendszerváltásaink súlyos költségei is, ártatlan emberéletben számolva. A helyzet politikai oldalát csak egyetlen probléma erejéig érintve, fölmerül a kérdés, hogy vajon miért nem vették észre okos és képzett rendszerváltóink azt, hogy a néhai Liska Tibor életművében – elméletében és kísérleteiben – alapos kidolgozásra kerültek az emberi tőkére épített nemzeti burzsoázia létrehozásának esélyei még a szocializmusban. Ezek vajon képesek lettek volna gátat vetni a jóval erősebb külföldi pénztöke korlátlan beáramlásának, amely a második világháború méreteit felülmúlva pusztította a magyar gazdaságot (Liska, 1988)?

A válasz úgy hangzik, hogy a rendszerváltó elit kezdetben erősebbnek bizonyult élcsapatai alapvetően monetaristák és nemzetellenesek voltak. Nem magyarellenesek, hanem minden nemzetet – mint kiöregedett intézményt – radikálisan elvetők. Elméleti meggyőződésük és empirikus tanulmányaim szerint a nemzet korántsem átmeneti, időleges szüleménye az ipari-piaci társadalomnak, miként ezt Karl Marx tanította, hanem történelmi archetípus, amely azonnal létrejött, mihelyt a rokonságon – és csakis a rokonságon – épülő apró nemzetségek önmagukat meghaladó társadalmi egységekké nőttek. Minden egyéb között és fölött alapvető ismérvük a közös nyelv, amely kimutathatóan hordozza azt a természeti és társadalmi környezet által szigorúan determinált sajátos kulturális programot, amelyen a nemzetek megszületésüktől fogva munkálkodnak. Abszurditás azt hinni, hogy sokáig létezhet egy közös nyelvet beszélő, szervezetenként és politikailag egységes integrált világ-ország. De vajon miért?

A válasz napnál is világosabb. Azért, mert a hegyi, a szigeti, a sivatagi, a síkvidéki, a dombosági, a sarki, a mérsékelt égövi, a gazdag vagy a szegény ásványi kincsekkel, jó, avagy rossz termőföldekkel rendelkező stb. népek egymástól koronként élesen különböző flórával és faunával ismerkednek meg. Eltérőek mind az ott helyben megjelenő tények, mind az e tények között tartósan, vagy időlegesen fennálló relációk. Ezeket e népek más és más fogalmakba vonják össze. Továbbá az efféle absztrakcióik, valamint ezek – és tárgyi megnyilvánulásaik – kezelési szabályait más népek számára érthetetlen szó- és írásjelekben materializálják. Próbáljunk csak megalkotni egy olyan „Szép új világot”, melyben mindenki egy és ugyanazon a nyelven beszél, egyetlen kormánynak és egyetlen alkotmánynak engedelmessé válik! A spontán végeredmény ugyanez a tarka, nemzetekre bontott világ lesz, mint amelyben most élünk. De az egynyelvű, egyalkotmányú, homogén világ-ország és emberiség nem is kívánatos.

A különböző társadalmakat éppen a különbözőségeik, és az azokkal együtt járó versenyesek, konkurenciák, szövetségek és összeütközések – legyenek ezek katonaiak, gazdaságiak, jogiak, kulturálisak és így tovább – hajtották és hajtják előre. Ezek együttvéve képezik a történelem motorját. Amíg eme különbségek léteznek, addig létezik a *lényegét*

*tekintve problémamegoldó történelem is. Aki ezeket a törvényszerűen létrejött különbségeket törölni szándékozik, az szomorú stagnálásra ítélne az emberiséget és valóban leáltaláná a történelmi folyamatot.*

A Földön élő nemzeteket meg lehet változtatni, de a nemzeti tagolódást megszüntetni lehetetlenség. Mi több, katasztrófális ostobaság. 1987-ben, első amerikai (USA) utamon a New York State University College at Buffalo (Center for Studies in Creativity) egyik munkatársa, akiből később a Center igazgatója lett, abban látta az európai kreativitás titkát, hogy viszonylag kis helyen egymástól eltérő nemzetek sokasága él (Puccio 1987). Itt érdemes megjegyezni, hogy a súrlódások katonai megoldása sohasem az erő, inkább az intelligencia gyengéségének a jele.

Ugyanez a helyzet és kíváncsi érvényes az úgynevezett „nemzetállamok” szintjén. Sem etnikailag, sem nyelvileg homogén nemzetállam nincs és nem is létezett soha. Ám az sem volna célszerű, hogy a jövőben valaha is létezzen. A román nemzetiségi politika a román kultúrát leépítő, voltaképpen Románia-ellenes politikai kurzus. A sok közül akár melyik európai országra is nézek, kis – adott esetben parányi – birodalmakat látok vezető etnikumokkal és etnikai kisebbségekkel, amelyek mindegyike egy szem a világ felé: föl számolja a provincializmusnak még a csiráit is.

Ahogy a természetben előnyös a biodiverzitás (Wilson 2006), ugyanúgy kívánatos jelenség az egyetemes multikulturalitás. Mindazonáltal szükség van az átfogó, nagy egyesítő princípiumokra és előírásokra is. A sokféleség és az azonosság eleddig nem meghatározott egyensúlyára van szükség. Számomra az igazi Európai Unió a 19. század második felében jött létre. Halálát az említett egyensúly fölborulása idézte elő. Az tény, hogy az Európát – majdan pedig az egész világot – egyesíteni szándékozó proletár princípium nem volt alkalmas a nemzetek sokféleségét egybetartani. Tehát rossz volt a kísérlet. Az Egyesült Európa elsüllyedt az első világháború örvényeiben és azóta sem támadt föl.

Amit ma EU-nak hívunk, nem tekinthető az antik, a feudális és a kora-polgári értékek méltó örökösének. Annál megdöbbentőbb, hogy a kontinens országai – mint lepkek a tűzbe – törek-szenek az EU-tagságra. Ez alól – ha politikailag nem is, de – a köznép érzületét tekintve a mai Oroszország sem kivétel. Holott ama országnak, amelyet a külső – gazdasági és imperialista, valamint belső – kívülről fizetett és sznobisztikus – erők többször taszítottak majdhogynem félgymarmati sorsba, volna egy jelentős missziója. Jelesül az európai és az ázsiai kultúrák szintézise. Ennek azonban akadálya a szibériai lakosság csekély száma. Mert amíg Oroszország sűrűn lakott európai része képes volt a nyugati kultúra hatásainak közvetítésére, addig Szibéria – éppen a lakosok csekély létszáma miatt – keleti vonatkozásban erre alkalmatlan.

*(A kultúra lényege és születése)* Watson kutatásai óta megengedett az a – jelen tanulmányunk megszületésének idejét megelőző – korábbi állításunk, miszerint a *kultúra – program, amely évtizedekre, évszázadokra és évmilliókra határozza meg a génjeitől az evolúció során nagyrészt megfosztott ember gondolkodását és viselkedését* (Watson 2003). Kétféle program fejlődött ki bennünk. A korábbi, és ma már a kisebbik: a gének által tartalmazott program. És egy másik, a jelentősebb: a kultúrának nevezhető mesterséges program. A mesterséges programok is kétfélék és kétféle módon jöhetnek létre. Az egyik program konstruktív, a másik destruktív. Egyéb megközelítésben az ember az, aki alkot és rombol, a másikban a szellem az, aki ugyanezt teszi. Az egyik szemlélet a vallásokhoz áll közel, a másik – a tudományokhoz.

A kultúra születése ma is titok. Bonyolítja a helyzetet, hogy a kultúrát egyebek között piaci jószággá is lefokozták. Ezáltal az emberiség nagy múlttal és drámai jelennel rendelkező, kis projektek sokaságává bontott grandiózus programját belökték a vulgáris cse-

rekereskedelembé. Ezzel még a milliárdos Soros György sem értett egyet (Soros 2001). Idekívánczik egy érdekes eset, melynek tanúja volt a jelen sorok írója is.

A múlt század nyolcvanas éveiben Liska Tibor a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem hatalmas, tömört termeiben népszerűsítette tanait. Az egyik alkalommal Liska tanár úr a kultúra területére merészkedett és ellentmondást nem tűrően kijelentette, hogy a kultúra bizony áru. Opponense, dr. Garai László, helyesen azt az ellenvetést tette, hogy a kultúra ugyan nem áru, de a *mai* piacgazdaságban árujellegűt kap. Liska Tibor ebben merő szöcsavarást látott, mert számára a „jelleg” szó nem volt értelmezhető. Holott a dolog teljesen világos.

Tudniillik, vannak dolgok, amelyek dologi, digitális, megszámlálható természete megengedi, sőt igényli is, hogy áruvá legyen. Ilyen például a kenyér, a cipő, a lakás és számtalan hasonló entitás. Azonban egy hazáját védő katona identitása kizárja hadierejének áruba bocsátását. Ha mégis megteszi, akkor az ilyen embert – ha leleplezik – árulónak nevezik és börtön, vagy főbelövés a bére. Ez a helyzet a kultúrával is. A kultúrát *ma* csupán erőszakkal lehet piacósítani. A „lényeg” – a dolog természete, a „jelleg” viszont az, amit kívülről adunk hozzá.

Szeretném kihangsúlyozni, hogy az imént mondottak szigorúan csak a *MAI* piacgazdaságokra érvényes ítéletek. A *mai* piacgazdaságok ugyan a fejlődés legújabb – mi több a történelem betetőzését, a történelem végét jelentő legmagasabb – fejleményekként mutatják be magukat. Holott távolról sem tekinthetőek a történelemben megjelent számtalan piacgazdaság egy új reneszánszának. Végeredményben mindössze gyenge ismétlődések. Csak a ruházatok korszerű. Leszámítva néhány olyan csodálatos, de befejezetlen eredményt, mint az informatika.

Nem új találmány sem a csere, sem a pénz, sem a piac (a maga konkrét és elvont formáiban), sem a vállalat, sem a monopólium, sem a reklám, sem a terminológia, sem a felhalmozás, sem a tőke, sem a spekuláció, sem a proletariátus, sem a pénzember, sem a tőzsde és így tovább. Az egyik – vitán felüli – újdonság, az informatika megjelenése. Ez azonban növelte a mai, rosszul szabályozott piacgazdaságok dinamikáját, amivel feltehetően rontotta a gazdasági morált és gyengítette a jog elkötelezettségét az igazság iránt.

Hogy össze tudjuk hasonlítani korunkat a valódi – azaz első világháború előtti – Egyesült Európával és véleményt alkothassunk a „két EU” közötti különbségekről, egy hosszú Stefan Zweig idézet elolvasására hívom meg olvasómat. Az alábbi részletet Zweig „A tegnap világa” című visszaemlékezéseiből vettük. Az időszak, amelyről szól, az első világháború előtti Osztrák–Magyar Monarchia. „Míg tehát nagyapám – írja Zweig – mint a korai korszak jellegzetes képviselője még csak a készárúk viszonteladásának szentelte erejét, apám a leghatározottabban az új idők fia volt, Észak-Csehországban ugyanis harminchárom éves fejjel megalapított egy kis szövőgyárat, mely az évek során lassan, de biztosan igen tekintélyes vállalkozássá terebélyesedett.

Mert bár a kor erős konjunktúrája igen nagy csábítást jelentett, azokat az időket mégiscsak ez az óvatos előrehaladás jellemezte. Megfelelt ez a felfogás egyébként is az én apám visszafogott s cseppet sem mohó természetének. Vérévé vált a kor hitvallása – »safety first« –, fontosabbnak tartotta, hogy biztonságos és »szolid« – megint ama kor egyik kedves szava – legyen a vállalkozása, önálló tőkével, s ne bankkölcsönökkel vagy jelzálogkölcsönökkel növekedjék kétesen. Hogy a nevét soha senki sem láthatta adóslévén, váltón, s ő maga a bankjának – persze a legszolidabbnak, a Rothschildékénak, a Hitelintézetnek – mindig csak a követel oldalán állt, ez volt élete egyetlen büszkesége. Viszolygott a legkisebb üzleti kockázattól is, és soha életében nem társult idegen üzletekbe. S ha ennek ellenére mind gazdagabb és gazdagabb lett, ezt nem holmi vakmerő spekulációknak vagy különös fontosságú műveleteknek köszönhetette, hanem annak, hogy jól igazodott ama kor általános óvatosságához, mindig csak a jövedelmének egy bizo-

nyos részét élte fel, így évről évre mind tetemesebb összegeket rakhatott az alaptókéhez. Mint nemzedékének legtöbb tagja, apám is gyanús tékozlónak tekintette az olyan embert, aki gond nélkül elköltötte bevételeinek a felét anélkül, hogy közben – ez is a biztonság korának állandó kifejezése – »a jövőre gondolt volna«. Hála a nyereség ily állandó félre-rakosgatásának, a fokozódó prosperálás e korszakában – amikor egyébként az államnak eszébe sem jutott, hogy akár a legbusásabb jövedelmekből is pár százaléknyi adónál többet csippentsen le, másrészt az állami és ipari értékpapírok hatalmasan kamatoztak – a vagyonosoknak a fokozatos gazdagodás tulajdonképpen passzív teljesítmény volt csupán. Éspedig kifizetődő; szó sem volt még arról, amit inflációs időkben a takarékoskodók orv meglopásának nevezhetünk manapság, a szolidárnak nem kellett félnie, hogy rászedik, és éppen a legtürelmesebbek, akik nem spekuláltak, azok voltak a legnyereségesebbek. Apám a kornak ehhez a szemléletéhez oly jól alkalmazkodott, hogy már ötvenévesen, nemzetközi mértékkel mérve is igen gazdag embernek számított. Családunk életvitele azonban csak igen tévovázva követte a gyorsan növekvő vagyon nagyobb lehetőségeit. Apró dolgokban érződött a fokozódó kényelem: kisebből nagyobb lakásba költöztünk, tavaszi délutánokra kocsit béreltünk, hálókocsi-másodosztályon utaztunk, ám azt a luxust apám csak ötvenévesen engedélyezte magának, hogy anyámmal egy téli hónapra Nizzába utazzon.” (Zweig, 1976-os kiadás. 21–23. o.)

Vessük össze a fentieket a mostani időkkel! Az általános hanyatlás több mint szembe-szökő. Még az is fölmerülhet, miszerint korunk távolról sem az újjászületés, hanem az „új” piacgazdaság sebes hanyatlásának a korszaka. Igen nagy kár, hogy Marx elsősorban a primitív, strukturálisan tiszta és egynemű manchesteri kapitalizmust tanulmányozta és nem a komplexebb, kiegyensúlyozottabb, becsületesebb félfeudális, pozitív értelemben konzervatív és értékmegőrző közép-európai társadalmakat. Ezzel ugyanis elkerülhette volna az idő ama leegyszerűsített lineáris szemléletét, amely egészében cseréli le a múltat és nem hagyja érvényesülni a hagyományos értékeket.

Mert ott, ahol ezzel szemben az idő párhuzamosan futó tendenciák egymásra hatása, együtt tudnak élni a múlt rekvizitumai és a jövőbe mutató innovációk. Nota bene, a lineáris időfogalom jóval Marx előtt erősödött meg a mennyek országát a jövőre cserélő Nyugaton. Miben hozott még változást a legutóbbi rendszerváltás? Számomra úgy tűnik, abban a türelmetlenségben, amellyel mai monetarizmusát ki szeretné terjeszteni a természete szerint analóg kultúrára, amelynek csupán a hordozói digitálisak.

*(A kultúra gazdaság központi problémája)* Az én olvasatomban a kultúra-gazdaságtan leg-főbb problémája a kultúra és a mai pénz inkompatibilitása. A jelenlegi pénz – mint fent említettük – csak a kultúra hordozóit képes mérni, mert itt közös a megszámlálhatóság. Csak néhány példa erre: jól megszámlálhatóak a tudományos közlemények, a publikációk oldalszáma, a megvásárolt festmények száma, egy zeneszerző termelékenysége, az idézettség mértéke, a színházlátogatók és a turisták létszáma, egy egyetem hallgatóinak tömege, a tanár által teljesített órák, a tapsorkán hossza és hangereje, az előadások és így tovább.

Azonban mindezen mutatók jelentését még senki sem tisztázta. Létezik egyfajta – sehol sem igazolt – gyakorlat, amely ezeket a természetükben adminisztratív mutatókat úgy kezeli, mintha volna valami jelentésük, illetve jelentőségük akár az árújellegűvé tett kultúra értékelésében. Valami homályos kapcsolat lehetséges a kultúra és hordozói között, de eleddig még csak meg sem próbálták tudományosan tisztázni e kapcsolat mibenlétét.

E mutatók nemcsak üresek elméletileg, hanem gyakorlatilag ráadásul még manipulálhatóak és károsak is. Tudniillik, arra buzdítják a szakmák, műfajok, tudományok, művészetek, filozófusok, vezetés stb. képviselőit, hogy mind önmagukat, mind munkatársaikat,

mind előjáróikat, mind pedig a beosztottaikat ezekkel a formális indikátorokkal értékeljük. Az értelmiségi rétegeknél ezektől az indikátoroktól a munkahely megőrzése is függ.

Az eredmény a kultúra totális elszennyeződése lesz. „Meg nem gondolt gondolat (ok)” (József Attila, „Ős patkány terjeszt kórt” című verséből idézve) áradata önti el a modernizmus eddig élen járt társadalmait. Nem elég, hogy a demográfiai problémáink megoldására számtalan durva létszámcsökkentő program született (Drábik 2002; 2003), még mi, belsőleg független értelmiségiek, is hozzájárulunk az ellenkultúra növeléséhez. Egy rövid megjegyzés az ellenkultúra kérdéséhez: A demográfiai problémát természetesen meg kell oldani, de nem mindegy, hogyan. Mert ha a megoldás amorális lesz, a győztes megoldók egymás ellen fordulnak és egymást falják föl begyakorolt amoralitásukkal és eszközeivel.

(*A kultúra mérése*) A probléma tehát magának a kultúrának, a kollektív programnak – és nem pedig a hordozóinak – autentikus értékelése, vagy – ha úgy tetszik – mérése. A kérdés egyfelől bonyolultabb, másfelől egyszerűbb, mint gondolnánk. A pénz, amellyel eddig kísérleteztek – legyen az faháncs, bőr, ökör, arany, papírpénz, lokális (kék frank) stb. – úgy mond egyetemes mérőeszköz. De akkor miért nem tudja megmondani, hogy mekkora egy élmény, milyen jelentős egy dráma, mekkora horderejű egy gondolat és így tovább. Miért nem meri vállalni a kultúrának nevezett program tartalmi értékelését?

A válasz ezúttal sem bonyolult. Feltehetően arról van szó, hogy a ma létező pénz nem A Pénz, hanem annak csak egyik változata. A klasszikus közgazdaságtan behatóan foglalkozott története során az általános egyenértéknek használt eszközökkel. A köztudatban a pénz fejlődése megállt a fém-, majd a papírpénznél, holott az óta is történt haladás ezen a területen. Nem lévén pénzügyi szakember, e kérdésről csak annyit tudok, amennyit a gyakorlati élet rám kényszerített. Ismerem még a virtuális pénzt, és van egy csekély tudásom a pénzhelyettesítőkről, ami egy bizonyos értelemben valaha a papírpénz is lehetett.

Orcátlan merészség ezzel a száználmas fölszereléssel vágni neki a kultúra mérésének a problémájához pénzügyi oldalról. Mégis meg kell tennem, akár mint provokációt, hogy előre döc-cenjünk abból a tehetetlenségből, amelybe a valódi pénzügyi szakemberek kerülnek, amikor találkoznak a kultúrával. Olyankor az általános egyenértékről kiderül, hogy a *mai* általános egyenérték korántsem általános. Mert tökéletesen alkalmatlan a kultúrát piaci jószágként kezelni, amiről meggyőz bennünket a piacositott kultúra hovatovább általánossá váló nyomora. Olyannyira, hogy ha a kultúrának ma van valami baja, az éppen a piacositásával függ össze. De csak ma. Talán mégis létezik olyan út, amelyen haladva a kulturális programok összehasonlíthatóvá és így értékelhetővé válnak? Ehhez az kell, hogy közelebbről vizsgáljuk a kultúra és a *mai* pénz *sui generis* természetét. Mind a kettőre e tanulmányban már utaltunk, de most azon a szálon haladunk tovább, amely a kettő megfelelését vagy meg nem felelését érinti.

A kultúra – mint említettem – alapjaiban analóg természetű. Például az érzelmek legjobb kifejezője a zene, számomra elsősorban a vonós és a fűvós – és csak kevésbé az ütő- és a húros – hangszerek. Analóg jelenségek adekvát leképezése csupán analóg módon lehetséges. A mai pénz azonban nem analóg, hanem digitális. Hogy ezt a problémát egy fokkal részletesebben tárgyaljuk, forduljunk az általános méréselmélethez, amelyet a múlt század közepén egy jelentős amerikai pszichológus, Stanley Smith Stevens hozott létre (Stevens 1951). Ennek a méréselméletnek érdekes sajátossága, hogy a nominális mérés fogalmának bevezetésével megszüntette a minőség és a mennyiség közötti áthidalatlan különbséget. A nominális mérés bevezetése révén a minőség a mennyiség alesete lett. Ezzel – legalábbis időlegesen – megszüntette a digitális és az analóg jelenségekre alkalmazható metafogalom bevezetésének a szükségességét. Egyébiránt az úgynevezett nominális mérés, amely azonos a megnevezéssel, korántsem tekinthető pusztán névleges mérésnek.

Mármost miért nem abszurdum ez a mérésfajta? Nos, azért, mert a *megnevezés lehet értékelés* is: szép, jó, erős, nagy, megható és így tovább. A nominális mérés tehát valóban rossz kifejezés, amennyiben névleges és nem valódi mérést jelent. Mindazonáltal a nominális mérés potenciálisan a kettes számrendszerrel tart közeli kapcsolatot. Függetlenül attól, hogy e lehetőséggel nem szoktak élni az esszéírók.

A következő – magasabb – mérési eljárás a rangsorok képzése: szebb, jobb, erősebb, nagyobb, meghatóbb stb. A mérés harmadik nivója már azt is megmondja, hogy *mennyivel* szebb, jobb, erősebb stb. az egyik dolog a másiknál. A negyedik mérési szinten már az is megragadható, hogy valami vagy valaki *mennyiszor* különbözik egy másik tárgytól vagy jelenségtől. Ezt a szintet csak olyan entitások érik el, amelyek a teljes hiánnyal – a zérus értékkel is – rendelkeznek. Az intelligencia például nem mérhető a negyedik szinten, mert olyan nincs, hogy valaki minden értelemtől meg legyen fosztva.

Az itt sebtében előadott vázlat minden természet- és társadalomtudományban közzismert. Azonban a pénzzel – mint értékmérővel – az én korlátozott ismereteim szerint nem siettek kapcsolatba hozni. Holott a statisztika a közgazdászok kenyere. Ámde tudtommal eddig senkinek sem jutott eszébe, hogy a hagyományos műelemzések akár pénznek is számíthatnak a maguk meghatározott helyén.

Széchenyi, Tolsztoj, Einstein, Homérosz és számtalan géniusz műveiről több könyvtárnyi irodalmat hoztak össze. Ezek – ha úgy tetszik – mind nominális mérések, azaz pénzek. Shakespeare nagyobb drámaíró volt, mint Ibsen. Ez már rangsorolás. Azaz az én laikus szemléletemben analóg pénz. De az ellen minden épeszű értelmiségi tiltakozna, hogy az említett vagy az ehhez hasonló esetekben fölmerüljön akár a *mennyivel*, akár a *mennyiszor* kérdése. És ekkor jön a mai piacon a mai pénzek bravúrja, amikor ezek igényt tartanak arra, hogy megoldják „a *mennyivel* és a *mennyiszor* jobb vagy rosszabb ez a mű a másiknál” problémáját. A voluntarizmus abszolút példáival kerültünk szemben.

A bonyolultabb szerkezetű Osztrák–Magyar Monarchiával kulturális területen versengő egyszerűbb Franciaországban elsősorban a műkereskedők vélték megállapíthatni, hogy mi mennyit ér, amivel ki tudja hány értékesebb művet szorítottak ki az eladásból. Azaz a versenyből. Milyen eljárásnak tekintjük ezt? A trianoni béke azután megoldotta a verseny problémáját, a nemzetközi diplomáciára és a fegyverekre bízva a döntést. És ezt milyen eljárásnak tekintjük?

Ami a lesajnált félfeudális Közép- és Kelet-Európát illeti, itt is volt műkereskedelem. De diktálni nem akart. Vajda János – aki nem csak legendás költő volt, hanem kiváló fizikumú honvéd is 1848-ban, még ellenzéki íróként is jól keresett a közép-európai monarchiában, jobban, mint számos aulikus, politikailag lojális költő és újságíró. Tolsztoj birtoktesteket tudott vásárolni szerzői honoráriumaiából. Nagyon jól keresett Stefan Zweig is, amíg nem jelent meg a színen Adolf Hitler.

De ezek a keresetek is csak az analóg mérés elvét követték. Eszükbe sem jutott az, hogy egzaktlul állapítsák meg a művek értékét. Nota bene, egy intervallum skálát percekben belül rangsorskálaként lehet használni, csak el kell tekinteni az intervallumoktól. Egy Széchenyi méretű embert viszont nem lehet megfizetni. Azt a rendkívüli hasznot, amit a lelkiismeretes és tehetséges alkotók hoztak, nos, azt több ezer Rothschild méretű vagyon sem tudná megfizetni. Itt fölmerül a kérdés, vannak-e a kultúra és a közgazdaság történetében használható elgondolások arra nézve, miként lehetne a jelentős programok létrehívóit méltányosan dotálni?

Számomra az alkotás termékeinek igazságos megfizetése lehetetlenség. Nincs olyan domináns dimenzió, amelyen a művek összehasonlíthatóak lennének. Ha csak nem vesszük azt, hogy ki milyen közel áll egy uralkodó politikai kurzushoz vagy a tömegízléshez. Annyit azonban kikutathatunk, megállapíthatunk, hogy ki mennyi időt és erőfeszítést for-



dított eredményeinek elérésére. Magát az időszámításunk előtt első században élt Gaius Cilnius Maecenas, a nagy római műpártolót sem foglalkoztatta az, hogy támogatottjainak a munkáit pontosan megmérje. Helyette megelégedett azzal, hogy remekművek alkotói, akiknek élni és dolgozni kell. Támogatásával a támogatott megélhetési és érvényesülési gondjait csökkentette.

Ezzel az egyszerűnek kinéző tettel egy 19. századi elmélet gyakorlati előfutárának bizonyult. A neve szerint munkaérték elmélet David Ricardótól származik (Ricardo 1817), aki nem az eredményt, hanem a befektetett munkát mérte a teljesítményre fordított idővel. A munkaérték elméletét nem sokkal Ricardo után az a felelőtlen – de a sok tekintetben zseniális – Marx tette népszerűvé, aki hatásosan, de hosszú távon sikertelenül sürgette a legműveletlenebb osztály, a proletariátus globális világhatalmát.

Ha ezt az elméletet a kultúra-gazdaságban alkalmazzuk, akkor nem a terméket, hanem a munkaerőt fizetjük meg. De abban már nem követjük a klasszikus közgazdászokat, hogy gondosan méregetjük a művészek és a tudósok munkára fordított idejét. Mert tudniillik az alkotó munkában nem áll főt a munkára fordított idő és a teljesítmény szoros pozitív korrelációja. Sőt, néhány leonardói és flauberti típus kivételével, a tehetségtelen nagyobb időráfordítással dolgozik, mint a tehetséges, akinek egy-egy alkotása századokkal előzi meg korát. Röviden összefoglalva, helyesebb, ha szerény, de méltányos fizetést adunk a mesterséges programok, azaz a kultúra fejlesztőinek anélkül, hogy rábíznánk őket a piacok rendre inkompetens vagy másodszándékú szereplőire. Értékeljük egymást a fölfedezések, a gyakorlati alkalmazások és a művészet munkásai. Mert akik inkompetensen csak a kész műveket „értékelik”, azok befolyásolni is szándékozzák azokat. Ezzel elrabolhatják az alkotóknak de jure is kijáró – ám ténylegesen még a lelkiismeretükkel is korlátozott – szabadságát. Ami egyébként minden felelősség tudattal rendelkező – és csakis ilyen – embert megillet.

## HIVATKOZÁSOK

- Drábik János (2002) *Uzsoracivilizáció. A kamatkapitalizmus új világrendje. I. kötet.* Gold Book Kft. Magyarország.
- Drábik János (2003) *Uzsoracivilizáció. A kamatkapitalizmus új világrendje. II. kötet.* Gold Book Kft. Magyarország.
- Liska Tibor (1988) *Ökonosztát. Felkészülés a mechanizmusreformra.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Mumford, L. (1934) *Technics and Civilization.* Harcourt, Brace and Company, New York. (Mivel a könyv magyar fordítása – ha van – nem került a kezembe, e tanulmány szövegébe én ültettem át magyarra az ott idézett részt. MBI)
- Puccio, G. J. (1987) Szóbeli közlés. Buffalo, New York.
- Ricardo, D. (első kiadása angolul: 1817) Magyar kiadás: *A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991.
- Scitovsky, T. (1976) *The Joyless Economy.* Oxford University Press, New York, London, Toronto. Magyarul „Az örömtelen gazdaság” címmel jelent meg 1990-ben, Budapesten, a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó gondozásában.
- Soros György (2001) *A nyílt társadalom, avagy a globális kapitalizmus megreformálása.* Scolar Kiadó, Budapest.
- Stevens, S. S. (1951) (ed.) *Handbook of Experimental Psychology.* John Wiley and Sons, Inc., New York. Chapman and Hall, Ltd. London.
- Watson, J. D. and Berry A. *DNA: The Secret of Life.* (Magyarul megjelent: DNS az élet titka, HVG Kiadó, Budapest, 2004)
- Wilson, E. O. (2006) *The Future of Life.* Abacus, Time Warner Book Group, UK, Brettenham House, London.
- Zweig, S. (1976-os zürichi kiadás) *A tegnap világa.* Magyar kiadás: 2008, Európa Könyvkiadó, Budapest. (A szövegben szereplő oldalszámok a magyar kiadásból.)